

Anne Applebaum
Jerntæppet. Østeuropas fald 1944-1956
oversat af Peter Dürfelt
Kristeligt Dagblads Forlag 2013
731 sider illustreret
kr. 399,95

”Der indtraf en stilhed, man aldrig tidligere havde oplevet i Warszawa, en by, der ellers havde været død de seneste tre måneder. Jeg kunne ikke en gang høre vagternes trin ude for bygningen. Jeg kunne ikke fatte det” (side 38)

”Krigen endte på samme måde, som en tur gennem en tunnel ender. På lang afstand kunne man se lyset foran sig, en stråleglans, der blev ved med at vokse, og skæret virkede mere blændende på os, der havde levet sammenkrøbet i mørket, jo længere det varede at nå frem til det. Men da toget til sidst kom ud i det vidunderlige solskin, var alt, hvad man så, en ødemark fuld af ukrudt og sten samt en masse affald” (side 39).

Med blandt andet disse citater beskriver forfatteren i et gribende indledningskapitel den nulte time (Stunde Null), der ramte befolkningen i de østeuropæiske lande, da 2. Verdenskrigs europæiske del sluttede den 8. (9.) maj 1945.

Det første citat stammer fra polske Wladislaw Szpilmans lille og fine erindringsbog ”Pianisten”, over hvilken der i 2003 blev lavet en yderst seværdig film med samme titel og instrueret af Roman Polanski. Det andet citat er fra tjekkiske Heda Morgolius Kovály’s gribende erindringer ”Under en ond stjerne”, udgivet på dansk 2013.

Applebaums er en aldeles pragtfuld bog at læse. Absolut ikke på grund af sit indhold.

Det er forstemmende, ulykkeligt og dybt tragisk. Men bogen er alligevel en læseoplevelse af de usædvanlige som følge af den måde, den er skrevet på. Et letflydende og behageligt sprog gør bogen til en læseoplevelse. Og så er dens indhold veldokumenteret.

Der er tale om endnu et murtenstungt storværk af den amerikanske journalist og forfatter Anne Applebaum (f. 1964), der deler sit liv mellem London, Washington og Warszawa. Sidstnævnte sted, fordi hun er gift med den polske udenrigsminister Radoslaw Sikorski, der spås en fremtid som efterfølger for Anders Fogh Rasmussen på posten som Nato’s generalsekretær.

Sidst gjorde Applebaum sig bemærket i 2004, da hun udgav sværvægteren og anmelderroste ”Gulag – historien om de sovjetiske straffelejre”, der indbragte hende Pulitzer-prisen, og som blev oversat til dansk i udgivelsesåret. Applebaum har tidligere bl.a. været redaktør på ugemagasinet ”The Economist” og er i dag tilknyttet Washington Post og magasinet Slate. Et liv mellem journalistik, opinion og historie, har hun selv kaldt sin travle tilværelse.

Applebaum slutter sin bog i 1956. Året, hvor stalinismen kulminerede i såvel Sovjetunionen som Østeuropa. Det var året, hvor Nikita Khrustjov holdt sin såkaldt hemmelige tale til den 20. partikongres i Moskva. Dog ikke mere hemmelig, end at den publiceredes i New York Times og udløste uro i det sovjetisk dominerede Østeuropa. Opposition udtrykt i ord i Polen og druknet i blod i Budapest.

Grundlæggende handler Applebaums værk om Stalins forsøg på og langt hen ad vejen også succesrige omdannelse af de i mellemkrigstiden selvstændige og meget forskellige, men efter 1945 sovjetisk besatte østeuropæiske lande, til lydige satellitstater.

Forfatteren indrammer sin analyse og fremstilling af en diskussion med bl.a. den tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt (1906-75). Denne udgav i 1951 det siden så berømte værk "The Origins of Totalitarianism" (dansk oversættelse i tre særskilte bind: "Antisemitismen" i 1971, "Imperialismen" i 1972 og det i denne sammenhæng mest interessante bind "Det totalitære herredømme" fra 1979), hvor hun analyserede den moderne totalitære stats væsen, blandt andet nazismens og kommunismens fællestræk.

Hannah Arendt havde ment, at den totalitære tankegang ville æde sig ind i de undertrykte nationers sjæl, ville på en måde blive en del af deres dna og derfor umuliggøre enhver modstand eller opstand. Det afviser forfatteren. De tog alle fejl, siger hun. Det er Arendt's teori overfor Applebaum's empiri. Mennesker forvandles ikke blot til totalitære personligheder, konkluderer hun. Selv om de virker forheksede som følge af den kult, der omgiver en leder eller et parti. Man kan ikke bare skue hunden på hårene.

Videre understreger hun (side 589 f.), at "selv når det ser ud, som om de er i fuldstændig overensstemmelse med den mest absurde propaganda, selv når de marcherer i parader, råber slogans eller synger, at partiet altid har ret, så kan fortryllelsen pludselig, uventet og dramatisk blive brudt". Man kan tilføje, at den hast, hvormed de berørte østeuropæiske lande fandt tilbage til deres historiske rødder i såvel mellemkrigsårene som i deres tidligere historie - og hvordan de genoprettede deres nationale identitet efter 1989, synes at give hende ret.

Sovjethærens umiddelbare adfærd under befrielsen/erobringen med ødelæggelser, udplyntring, vold og massevoldtægter, rettet mod den tyske befolkning, kan undskyldes som hævn for tilsvarende, suppleret med massedrab, begået af herrefolket mod de angiveligt benævnte undermennesker i Sovjetunionen. Også Stalins monomane ønske om sikkerhed, belært af historiens erfaring, om i Østeuropa at sikre sig venligtsindede stater langs Sovjetunionens vestgrænse kan måske også forklares og forstås. Men den efterfølgende massive undertrykkelse, ensretning og især den grovhed, hvormed den praktiseredes, kan ikke på nogen måde forsvares.

Allerede i 1931 havde Stalin profetisk i en tale til erhvervsfolk understreget, at Sovjetunionen kun havde ti år til at gennemløbe den samme udvikling, som andre lande havde haft hundrede år til. Ti år senere stod fjenden i landet.

I et gribende kapitel, som hun benævner Stunde Null, beskriver Applebaum den virkelighed, der mødte befolkningen i de sovjetisk erobrede/befriede/besatte lande i 1945. I titusindvis var fordrevne eller forflyttede ukrainere, tyskere og polakker på vandring – enten hjem eller til en ny og usikker tilværelse et eller andet sted.

Applebaums kildegrundlag er stort og mangeartet. Hun har pløjet hidtil ukendt stof igennem i arkiver i især Østtyskland, Polen og Ungarn. En rigtig arkivrotte - har hun i et interview kaldt sig selv. Ved siden af det skriftlige materiale bygger hun også i vid udstrækning på mundtlige udsagn fra stadig levende vidner (oral history). Vidnerne bliver hastigt meget få i disse år. Bogen er med andre ord velresearchet – det dokumenterer næsten 60 sider tætskrevne noter og henvisninger. Et udførligt register gør bogen meget anvendelig, også som opslagsbog.

Det er Applebaums påstand, at Stalin lige siden ikke-angrebspagten mellem ham og Hitler-Tyskland i august 1939 havde som mål at sovjetisere så mange lande som muligt langs vestgrænsen. Når man tager Stalins overordnede mål om størst mulig sikkerhed mod eventuelle nye angreb vestfra, lyder hendes påstand plausibel.

Efter 1945 blev sovjetiseringen iværksat målbevidst og systematisk. Den betød fængsel, deportation eller død, når overdreven nationalfølelse eller politisk opposition forsøgte at modsætte sig sovjetiseringen. Sikkerhedstjenester som f.eks. Stasi i først den sovjetiske zone, siden DDR, fik vidtstrakte beføjelser til overvågning og efterforskning. Kontakt til udlændinge fra vest blev betragtet, overvåget og efterforsket som spionage.

Etnisk udrensning blev iværksat og rettet ikke blot mod tyskere, men også mod polakker og ukrainere. En politik, der stiltiende blev accepteret af de vestallierede lande. I et særligt kapitel behandler forfatteren de tiloversblevne jøders skæbne i Østeuropa. Atter blev de genstand for forfølgelse og chikane – ikke blot fra lokalbefolkningens side, men også iværksat af besættelsesmagten. Slánský-skueprocessen 1952 i Tjekkoslaviet mod en gruppe højtstående kommunistiske partifunktionærer er et godt eksempel på denne forfølgelse. Elleve af de fjorten anklagede var jøder. Kulturlivet blev omorganiseret efter de samme principper, der var gældende i Sovjetunionen.

Alt i alt en solid og gennearbejdet historisk monografi, der kan være nyttig læsning og inspiration for såvel historikere som samfundsforskere – samt for andre interesserede.